

Мукачівський державний університет
Гуманітарний факультет
Кафедра психології

ДИПЛОМНА РОБОТА
ОС «БАКАЛАВР»

на тему:

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОЇ
ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПЕРІОД ПІЗНЬОЇ
ДОРΟΣЛОСТІ**

Виконав: студент 5 курсу,
групи ПП-51(з), напряму підготовки
6.030103 «Практична психологія»

Бойчук Д.О.

Керівник: Штих І.І.

Рецензент: Атрощенко Т.О.

м. Мукачево – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ	
1.1 Проблема комунікативної толерантності в сучасній науці.....	7
1.2 Комунікативна толерантність, її сутність, структура та основні характеристики.....	15
1.3 Психологічні особливості людей віку пізньої дорослості.....	20
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ	
2.1 Обґрунтування методик дослідження та характеристика вибірки.....	26
2.2 Аналіз результатів та їх інтерпретація.....	33
2.3 Психологічні засоби розвитку комунікативної толерантності.....	45
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

Актуальність теми. Останнім часом спостерігається активізація уваги дослідників до проблеми толерантності. Це обумовлено факторами, що характеризують сьогоденну ситуацію в світі і нашому суспільстві: соціальні та міжетнічні конфлікти, зростання насильства і тероризм, напружена соціальна, економічна, ідеологічна обстановка. Зростаючий інтерес до проблеми толерантності викликаний насамперед потребою соціальної практики і новими підходами до дослідження питань, пов'язаних із спілкуванням і міжособистісною взаємодією. Розвиток суспільних відносин висунуло на передній план питання різнобічного розвитку особистості, зажадало осмислення різноманітних факторів, в їх сукупності і взаємодії, що впливають на формування людини. Одним з найважливіших з них є спілкування. Поза спілкуванням особистість розвиватися не може. Спілкування по суті – це основа глибокої, первинної толерантності людини до людини. Сформована у людини толерантність дозволяє їй невимушено вступати в комунікативні зв'язки з іншими людьми, етично грамотна позиція в спілкуванні робить людину толерантною.

Необхідність у проведенні дослідження зі вказаної теми обумовлена, на наш погляд, цілим рядом обставин. По-перше, проблема толерантності стала однією з найбільш актуальних і широко затребуваних у всьому світі. Вона обговорюється на різних рівнях, у різних аспектах, включає пласт різноманітних питань, пов'язаних із взаєминами людей. Толерантність визначається вченими як терпимість до інокультури, інодумки, іновіри, відповідає розумінню й співіснуванню в межах визначених відносин, у тому числі й у процесах взаємодії.

Низка дослідників (В. Іщенко, О. Клепцова, В. Горський, П. Гуревич, А. Єрмоленко) розглядають толерантність як певну філософію, інші (В. Маралов, І. Гриншпун, С. Бондирева, Є. Баскакова, А. Садохін) – відносять її до категорії

стосунків, а треті (О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова) – до культури толерантної свідомості. [3;4;29;30;34]

Г. Олпорт називає толерантність особистісною характеристикою людини демократичного суспільства, що поєднує знання про себе, відповідальність, почуття гумору, автономність, здатність до емпатії.

По-друге, звернення до дослідження толерантності осіб пізньої дорослості пов'язане з тим, що міжособистісне спілкування є для осіб пізньої дорослості провідним видом діяльності. А щоб підтримувати конструктивне спілкування необхідно мати навички комунікативної толерантності.

Дослідниками міжособистісне спілкування розглядається як важливий для розвитку особистості в похилому віці процес, котрий зумовлює формування її взаємин з оточуючими і дозволяє вирішувати життєво важливі проблеми. Значне збільшення частки осіб похилого та старечого віку в складі населення гостро ставить питання про те, як проходить процес їх адаптації до сучасних умов життя, які фактори і якою мірою визначають даний процес.

Проблема старіння в певному сенсі являє собою абсолютно новий соціальний феномен, з яким людство зіштовхнулося лише в ХХ ст., особливо в останні його десятиліття. Переосмислення старості нерозривно пов'язано з наданням їй статусу соціокультурної цінності, сповненої емоційною значущістю не просто завдяки своїй реальній або мислимій в раціональних термінах суті, але й через життєвий досвід, що стоїть за нею і забезпечує спадкоємність і стабільність соціального розвитку.

Вік пізньої дорослості науковцями трактується як окремий етап у періоді життя людини, як старість, початок якої пов'язаний із кризою. Психічний розвиток підпорядковується певним закономірностям і керується певними механізмами: компенсацією, уникненням, відчуженням, агресією, самостійним самопроекуванням. У похилому віці відбуваються зміни в соціальній ситуації розвитку особистості, у системі її стосунків з навколишнім середовищем. Такі дослідники як Л. Анциферова, О. Бондарчук, М. Пряжніков провідну діяльність осіб похилого віку пов'язують зі спілкуванням, В. Моргун

– зі збереженням особистості, М.Єрмолаєва – із прийняттям власного життєвого шляху.[4;7;18;19]

Досліджень толерантності особистостей даної вікової категорії надзвичайно мало, що й обумовило вибір теми нашого дослідження «Психологічні аспекти комунікативної толерантності особистості у період пізньої дорослості»

Мета дослідження: дослідити процес комунікативної толерантності особистості у період пізньої дорослості.

Об'єкт дослідження: комунікативна толерантність осіб віку пізньої дорослості.

Предмет дослідження: компоненти комунікативної толерантності в осіб віку пізньої дорослості.

Відповідно до мети, об'єкту і предмету дослідження сформульовані наступні завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з питання комунікативної толерантності особистості.

2. Розкрити сутність комунікативної толерантності та психологічні особливості її прояву у період пізньої дорослості.

3. Емпірично дослідити психологічні аспекти комунікативної толерантності осіб віку пізньої дорослості, проаналізувати результати досліджень та подати їх інтерпретацію.

Для емпіричного дослідження психологічних аспектів комунікативної толерантності нами підібрані наступні методики:

- Методика діагностики комунікативної установки за В.В. Бойком;
- Експрес-опитувальник «Індекс толерантності»;
- Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів за В.В. Бойко;
- Методика виявлення стратегії поведінки в конфлікті К. Томаса;
- Тест виявлення схильності особистості до конфліктів «Конфліктна особистість»

Вибірку склали 15 осіб віку пізньої дорослості (60 – 79 років). Це особи, які знаходяться в даний момент свого життя на пенсії, а в минулому працювали вчителями, викладачами чи працівниками в галузі освіти.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів в соціальній роботі з особами віку пізньої дорослості з метою оптимізації процесу міжособистісного спілкування та адаптації їх до нових умов існування.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу філософських, соціологічних, психолого-педагогічних підходів до поняття «толерантність» було виявлено, що толерантність виражає терпимість, прагнення і здатність до встановлення і підтримання спільності між людьми, що відрізняються від переважної більшості і розглядається, з одного боку, як цінність, з іншого – як достойна риса характеру. Структура толерантності може бути представлена у вигляді взаємозв'язку трьох компонентів: когнітивного, що характеризується толерантною спрямованістю; емоційного, що виражається в емоційній оцінці; діяльнісного, який проявляється в поведінці, заснованій на розумінні і співпраці.

Комунікативна толерантність – це комплексна гуманістична якість особистості, що визначає особливий терпимий, миролюбний, безконфліктний, поважаючий, довірливий, емпатичний, рівноцінний тип взаємодії індивіда з іншими людьми, що характеризується особливим мотиваційно-ціннісним ставленням до комунікації як до рівноправного діалогу та домінантної спрямованості усвідомлення його реалізації в умовах повсякденного та професійного спілкування.

Аналіз наукової літератури з теми дослідження показав, що міжособистісне спілкування людей літнього віку для психологічної теорії і практики важливою є проблема міжособистісного спілкування в літньому віці. Однак наявні її психологічні дослідження здебільшого ґрунтуються на концепціях життєвого рівня, а також недостатньо обґрунтована специфіка міжособистісного спілкування осіб саме похилого віку. Тому актуальним залишається дослідження особливостей комунікації літніх людей, місця комунікативних здібностей в цьому спілкуванні, вплив комунікативної толерантності на якість спілкування.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та результати власних досліджень показали, що розвиток толерантності має свої особливості на різних вікових етапах. Так, за експрес-опитувальником «Індекс толерантності» ми визначали особливості ставлення досліджуваних до деяких соціальних груп (меншин, психічно хворих людей, безпритульних), комунікативні установки (повага до думки опонентів, готовність до конструктивного вирішення конфліктів і продуктивної співпраці). Спеціальна увага приділена етнічній толерантності-інтолерантності (ставлення до людей іншої раси та етнічної групи, до власної етнічної групи, оцінка культурної дистанції).

Результати емпіричного дослідження комунікативної толерантності показують, що для обраної нами вибірки середнє значення індексу толерантності по вибірці на середньому рівні. Індивідуальна або групова оцінка виявленого рівня толерантності здійснювалася за наступними ступенями:

Низький рівень толерантності – у 40 % респондентів. Для таких осіб характерна висока інтолерантність і виражені інтолерантні установки по відношенню до навколишнього світу і людей. Як бачимо в осіб віку пізньої дорослості низький рівень толерантності є домінуючим.

Середній рівень – виявлено у 33,3%, тобто в третини досліджуваних, для яких характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис. В одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність. Це залежить від рівня культури опитуваних, від їх теперішньої соціальної ситуації, рівня матеріального благополуччя, відчуття комфорту в соціальній ситуації навколо себе.

Високий рівень толерантності представлений лише у 26,66% респондентів. Представники цієї групи мають виражені риси толерантної особистості. У той же час можуть свідчити про розмивання у людини "кордонів толерантності", пов'язане, наприклад, з психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості чи байдужості.

Також важливо враховувати, що респонденти, що потрапили в цей діапазон, можуть демонструвати високий ступінь соціальної бажаності (особливо якщо вони мають уявлення про погляди дослідника і цілі дослідження). Це характерно для осіб, які проживають зі своїми близьким, є бажаними у своїй сім'ї і намагаються зберегти свій статус любимого члена сім'ї.

Для якісного аналізу аспектів толерантності за трьома субшкалами діагностували такі аспекти толерантності, як етнічна толерантність, соціальна толерантність, толерантність як риса особистості.

Найвищі показники середнього значення індексу толерантності спостерігаються за субшкалою «Толерантність як якість особистості», причому за даною субшкалою найвищий показник середнього рівня.

Середні значення по вибірці за субшкалою «Соціальна толерантність» – $M_x = 26,8$. У людей віку пізньої дорослості ми бачимо найнижче значення по соціальній толерантності. За цією шкалою також 33,33% опитуваних проявляють низький рівень толерантності. Можливо це пов'язано з погіршенням соціальних умов в даному віці, чи в нехтувальному ставленні в сучасному суспільстві до цих осіб зі сторони більш успішних соціальних груп.

Найбільший відсоток по високому рівню з етнічної толерантності. Люди, яких ми обстежували, прожили своє довге життя в західному регіоні за різних часів і стилів керування – і в радянські часи, і в незалежній країні, а деякі навіть народилися ще до об'єднання з радянською Україною. Вони звикли до оточення з людей різних національностей та етнічних груп і навчилися мирно співіснувати з ними.

Найбільш толерантними особи віку пізньої дорослості є у ставленні до представників інших національностей і народів, до психічно хворих людей, а найменше – до біженців та неохайних людей (соціальна інтолерантність), до різноманітних релігій, до іншої думки, до прав інших людей, до інформації в масмедіа. Найвища толерантність до особистісних якостей інших людей, до їх рис характеру, особливостей поведінки.

Слід відзначити, що більшість опитуваних не проявляють бажання ставати більш терпимими і вважають, що підлаштовуватися мають під них, а не вони під інших.

За методикою діагностики загальної комунікативної толерантності, запропонованої В. В. Бойко ми отримали сумарний середній бал $M_x = 61,86$ що свідчить про середній показник комунікативної толерантності обстежуваної нами групи.

Найвищий прояв комунікативної толерантності спостерігаємо за такими шкалами: Прагнення підлагоджувати партнера під себе, зробити його зручним, Невміння стримувати себе або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів, Невміння пристосовуватись до партнера.

Високі показники шкалами: Прагнення переробити, перевиховувати партнера, Невміння пробачати іншому його помилки, незграбність, ненароком завдані неприємності, Використання себе як еталону при оцінюванні інших, Категоричність або консервативність в оцінках людей.

За методикою В.Бойка по виявленню перешкод у спілкуванні найбільш вираженими перешкодами у встановленні емоційних контактів є негнучкість, нерозвиненість, невиразність емоцій ($M_x=7,2$), не вміння управляти емоціями, дозувати їх ($M_x = 6,7$), а також домінування негативних емоцій ($M_x=6,0$),

За методикою виявлення стратегії поведінки в конфлікті К. Томаса значення за типом взаємодії – уникнення ($M_x =7,2$), компроміс ($M_x =6,4$) та суперництво ($M_x = 5,5$). Незначно від стилю суперництва відстає співпраця, співробітництво ($M_x=5,2$), а найменше значення з пристосування, що ще раз підкреслює знижені адаптивні можливості осіб віку пізньої дорослості.

Як бачимо, адаптивні здібності людей віку пізньої дорослості в силу природних причин знижені, тому у більшості випадків вони діють стереотипно, за звичкою, яка виробилась роками. При намаганні зберегти близькі стосунки будь яким чином вони все одно залишаються категоричними,

психологічно малорухливими, ригідними. Набуті роками установки важко піддаються коректуванню.

Психологічною умовою розвитку комунікативної толерантності є проведення тренінгів, на яких формуються навички суб'єкт – суб'єктної взаємодії, розвивається емпатія та рефлексія, завдяки яким розширюється межі толерантності, проте є обмеження щодо використання даних методів серед представників нашої вибірки. Ми можемо тільки рекомендувати цим людям та їх близьким дотримуватись певних установок щодо толерантного міжособистісного спілкування.

Для розвитку навичок толерантного спілкування людям віку пізньої дорослості можна запропонувати груповий тренінг, на заняття з якого вони можуть приходити зі своїми друзями, колишніми колегами, давніми знайомими і сусідами. Щоб така робота була систематичною бажано підтримувати зв'язок із соціальними службами та соціальними парцівниками.

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження з використанням різних психодіагностичних методик можна стверджувати, що для обраної нами вибірки характерний середній рівень загальної толерантності і середній та низький рівень толерантності комунікативної. При цьому вищі показники толерантності етнічної і найнижчий рівень соціальної толерантності. Серед стратегій поведінки у конфлікті у осіб віку пізньої дорослості переважають такі стратегії як уникнення, компроміс та суперництво, а найнижчі співробітництво і пристосування. Рівень конфліктності середній в цілому по вибірці.

Щод психологічних аспектів комунікативної толерантності осіб віку пізньої дорослості, то можемо виділити наступні:

- Значення міжособистісного спілкування надзвичайно велике, хоча не завжди люди віку пізньої дорослості проявлять толерантні риси;
- Міжособистісне спілкування цінне саме по собі як провідна діяльність осіб в даному віковому періоді;

- Переважаючими стратегіями у спілкуванні є компроміс, пристосування і, навіть, суперництво, тому розвиток навичок толерантної комунікації є надзвичайно важливим для гуманізації спілкування осіб похилого віку;
- Провідною якістю особистості в даному віці, яка сприяє толерантному спілкуванню є емпатія;
- Серед таких складових комунікативної толерантності як толерантна свідомість, толерантні почуття і толерантна поведінка для осіб віку пізньої дорослості провідними є толерантні почуття і поведінка.

Врахування психологічних аспектів в роботі та спілкуванні з людьми віку пізньої дорослості дає їм можливість підтримувати здоровий спосіб життя та підвищити якість життя в майбутньому.

Отже, значення комунікативної толерантності у процесі міжособистісного спілкування осіб віку пізньої дорослості важливе, але дещо нижче, ніж в осіб ранньої і середньої дорослості. Причини слід шукати в сфері соціального життя та психологічних особливостей даних осіб, в чому власне і полягає перспектива подальших наукових досліджень на цю тему.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>